

Pro informační systémy a rychlou orientaci je třeba provést vyhodnocení dat (interpretaci) a vytvořit databázově použitelný abstrakt – i zde je na místě využít možnosti odstupňovaných licencovaných přístupových práv.¹³

Pro potřeby územního plánování je nutné mít k dispozici údaje o umístění lokality v krajině a o nálezech učiněných i predikovaných – tato data jsou již určena ke zveřejnění a k výkonu preventivní ochrany archeologického dědictví. Podstatné je tedy avizovat, jaký je archeologický potenciál příslušného pozemku, aniž by musely být nutně sdělovány informace o nálezech s vysokou mírou citlivosti vůči přemístění mimo režim archeologického výzkumu.

Pro územní samosprávu jsou žádoucí edukační abstrakty s maximem rekonstrukcí, vizualizací, modelací atd., které po zveřejnění kupříkladu v regionálních zpravodajích nebo na webových stránkách obcí a měst snad napomohou při ochraně místních lokalit, při rozhodování o budoucích investicích, při tvorbě územně plánovací dokumentace atd.

Jaká jsou rizika zpřístupňování a zveřejňování?

Půjde-li se cestou odděleného zpřístupňování a zveřejňování, nejsou rizika nijak extrémně vysoká, respektive možný pozitivní efekt za tato rizika stojí.

Pravděpodobnost zneužití nepublikovaných dat pro vlastní vědeckou práci je jistě jen velmi malá a při existenci licenční či podlicenční smlouvy i právně postižitelná.

Významná část organizací oprávněných k provádění archeologických výzkumů je financována z veřejných rozpočtů, takže ze strany veřejnosti je tu legitimní očekávání jisté transparentnosti v odborných výstupech oprávněných organizací, zejména mají-li vést ke zvýšení informovanosti vlastníků a ke snížení investičních rizik. Co je však ještě důležitější, údaje o archeologickém dědictví provázané s jednotlivými pozemky, které budou k dispozici v územně plánovacích podkladech, mohou vytvářet určitý tlak na samosprávu, aby je v pořizované územně plánovací dokumentaci zohlednily nebo minimálně informovaly o jejich existenci a navazujících povinnostech. Ke zvýšení informovanosti nearcheologické veřejnosti (například při veřejných projednáváních územních plánů příslušných sídel) pak mohou velmi výrazně napomoci již zmíněné rekonstrukce terénních situací, modely sídelních struktur atd.

Zde se totiž ocitáme v prostoru, kde může péče o archeologické dědictví nejvíc získat, ale i nejvíc ztratit – zejména tedy ve smyslu ochrany archeologických nálezů na původním místě, nikoliv ve smyslu jejich vyjmutí a uložení ve sbírkotvorných organizacích. Při výkonu péče

o archeologické dědictví se nejvíce potýkáme s absencí kulturního povědomí, které by převážilo nad individuálním vlastnickým zájmem. Část populace sice v obecné rovině nemá vůči ochraně archeologického dědictví zásadních námitek, ale v okamžiku, kdy praktický výkon této ochrany omezí konkrétního vlastníka či správce na jeho užívacích právech, jde toto vše stranou a maximem je strpění záchranného archeologického výzkumu, což ale z hlediska priorit preventivní péče o archeologické dědictví nelze považovat za vítězství. Příčinou popsaných postojů je zejména absence mentálních vazeb na místo bydliště, okolní krajinu a její historii spolu s až přepjatými reakcemi na cokoliv, co se byt' jen vzdáleně podobá vrchnostenským zásahům do individuálních majetkových práv (jakkoliv to neplatí absolutně a čest všem výjimkám). Situaci, kdy je střet zájmů investora a péče o archeologické dědictví řešitelný pouze záchranným archeologickým výzkumem, je proto lépe se zcela vyhnout, a pokud toho lze někde a nějak dosáhnout, tak na poli územního plánování a komunikací s místními samosprávami.

Pochopitelně ani toto nezaručuje absolutní úspěch, pouze zvyšuje šance v některých případech předejít zničení archeologických lokalit. Možná by bylo užitečné si uvědomit, že archeologie (při vši úctě k ní coby vědeckému oboru) je jen jednou z mnoha profesí, které se při realizaci investic uplatňují, a kromě nezájmu o kulturní dědictví mají případné zájmové konflikty velmi často svůj původ v neznalosti, neprůhlednosti a obtížné předvídatelnosti našich postupů. Jediné, co v tomto ohledu můžeme udělat, je napomoci laicizaci oborového vědění.

Takže otázka na závěr: zpřístupňovat a zveřejňovat – ano, či ne? Ano, protože „ne“ už jsme zkusili a nefunguje to. Nebo alespoň ne dost. A jaká že je definice šilenství? Dělat stejnou věc stále stejným způsobem a očekávat jiný výsledek.

Jana KALFERSTOVÁ

Informace v archeologii a jejich zveřejňování – pohled zpět a zevnitř

Obsah kolokvia o zveřejňování informací v archeologii uskutečněného 20. dubna 2017 na pražském pracovišti Národního památkového ústavu vnímám jako zajímavý a konání kolokvia zpětně považuji za užitečné. Sám se pokládám za zastávce otevřené (nikoli však bezbřehé) informovanosti směrem k laické veřejnosti a zveřejňování směrem k vlastníků, správcům, uži-

vatelům, státní správě a samosprávě, stejně tak jako dovnitř archeologické obce považují za zcela samozřejmé. Přesto si uvědomuji rozporuplnost tématu kolokvia. Pominu-li vlastní obsah tématu, nabízejí se otázky typu: Jde o téma, ve kterém lze dospět někde dál než k případnému rozvíření a vzájemnému sdělení názorů? Je takováto diskuse relevantním průzkumem názorů, a ne pouhým obrazem rozdílné míry iniciativy? Již dopředu bylo možné očekávat, že názory na tuto věc budou závislé na osobnostním založení, na vztahu k restrikcím či naopak k liberálnímu pojetí přístupu k informacím, na vztahu ke konkrétním lokalitám, na dominanci teoretického uvažování či kladení důrazu na praktickou stránku využití informací a ochrany archeologických lokalit. Velmi zjednodušeně řečeno: Jeden názorový tábor bude tvrdit, že zveřejňování informací je přímo návodem k pustošení archeologického dědictví, druhý pak bude prosazovat informační otevření jako povinnost vůči veřejnosti a způsob kultivace obecného povědomí o archeologickém dědictví a archeologii. Oba mají částečně ze svých úhlů pohledu pravdu a dopady mohou být takové i onaké. Tolik tedy očekávání. Nyní tedy osobní zhodnocení formou písemného příspěvku, kterým snad zčásti nahradím ten, o který mě organizátoři neúspěšně žádali v počátcích přípravy kolokvia.

Téměř každý příspěvek v rámci kolokvia mě vedl k dalším otázkám, podnětům a nejasnostem a také k uvědomění si přesahů problematiky do oblastí nejen legislativy a etiky, ale i celospolečenských trendů, náhledu na obor a jeho roli ve společnosti, postavení archeologie v kontextu ostatních vědních oborů a promyšlené budoucí povahy archeologie jako oboru. Ačkoli jsem problematičnost a složitost věci předpokládal, rozsah souvislostí a vlivů, které si zřejmě ne všichni uvědomujeme a jež se promítají do tématu a jeho pojetí, mě trochu zaskočil. Současně se ukázalo, že téma je to natolik rozsáhlé, že by si zasloužilo mnohem více času nebo více obdobných setkání zaměřených na dílčí otázky. Právě šíře případných připomínek a dotazů a neschopnost si je rychle utřídit tak, aby byly v relativně krátkém čase použitelné, mě vedla k zvolení psané formy doatečné reakce na toto kolokvium.

Ač některé příspěvky zaujaly metodickým postupem a pointami, za téměř brilantní formou se skrývaly obsahové i pojmové nejasnosti nebo dokonce jejich problematičnost (např. veřejnost jako nedefinovaný pojem, tu zahrnující laickou veřejnost, tu odbornou nebo jen archeologickou, tu vše dohromady, zveřejňování jako ekvivalent předhození informací v plen bez analýzy stávající úrovně a povahy zveřejňování, subjektivita a objektivita ve vztahu k ar-

cheologickému prameni a k archeologickým informacím), nevyváženost a snad i nedostatečné promyšlení věci včetně všech možných důsledků (po formální stránce mám u některých prezentací kritickou poznámku k bohužel zcela běžnému nešvaru používání nevhodně malé velikosti písma, čitelného snad jen z nejbližších řad). Forma příspěvků a časové limity často vedou k přirozenému zjednodušení a schematicnosti, přesto jsem občas postrádal známky toho, že jsou si autoři takového zjednodušení vědomi. A co více, během kolokvia nezaznělo něco jako pokus o cílenou analýzu toho, jak se do ochrany archeologického dědictví promítá zveřejňování informací například prostřednictvím Státního archeologického seznamu ČR (SAS) nebo jaký podíl na poškozování archeologických lokalit má ve skutečnosti nedostatečná informovanost a jaký jiné faktory a jestli je toto vše vůbec měřitelné. Jsou k dispozici relevantní data pro vyhodnocení dopadů zveřejňování detailních informací? Pokud jde o důsledky neznámosti informace, jsou – například ničení lokalit v lesích, na soukromých pozemcích (pokud není neznalost jen předstíraná). V případě přímé myšlenkové linky *zveřejnění dat = větší ochrana archeologického dědictví* však bohužel pracujeme spíše s přáními a představami v roli argumentů i požadovaných výsledků. Optimistická očekávání nahrazují zdravou skepsi a obezřetnost.

Z většiny příspěvků prvního bloku, shodujících se ve svém vyznění, na mě, řečeno s nadšázkou, dýchl společný duch optimismu až jakéhosi nadšení pro spění k lepším zítřkům prostřednictvím téměř až absolutního zveřejňování informací, to vše s poukazem na obecné trendy a práva veřejnosti na informace (opět bez zhodnocení, jak je toto právo již nyní naplňováno a vyžadováno). Ač jsem sám zastánce otevřenějšího přístupu (při stanovení pravidel a hranic), zpozorněl jsem právě v souvislosti s téměř unisono prezentovaným přístupem. Jednoznačný trend, zejména ještě s odkazem na převažující trendy ve světě, by měl při kritickém myšlení nabádat k přirozené opatrnosti. V důsledku takové jednoznačnosti a jednostrannosti jsem začal vnímat některá tvrzení a závěry spíše s řadou otázníků. Je celosvětový trend (pokud nešlo o zjednodušující či dokonce zavádějící tvrzení) zárukou správnosti? Přirozený odstup způsobuje i slovní „šermování“ se zájmy a právy veřejnosti pro obhajobu čehokoli, co se jen k veřejnosti vztáhnout dá. Z veřejnosti (jaké?) se stává modla, zaklínadlo, či jak říká J. Klápště, šelma. Nelze si nevšimnout paralely s hlavním trendem ve společenském myšlení, do kterého stále více proniká sociální inženýrství s puncem ideologie bez vyváženého

zvažování všech důsledků. Nehrozí „přepálení“ takového trendu bez kritického a střídavého nadhledu?

Samozřejmě, že otázka nestojí, zda informace zveřejňovat, či nikoli. Podstata je v rozlišení toho, co zveřejnit, jak a komu, v míře podrobnosti a v charakteru informací. V revizi toho, zda je, či není stávající způsob a úroveň zveřejňování archeologických dat adekvátní v kontextu legislativy a situací v jiných evropských zemích. Ani s odkazem na veřejný zájem nelze jistě zveřejnit vše, je nutná selekce. Právo na informace nemůže být automaticky právem kohokoli na jakékoli údaje. Takové pojetí by se rovnalo sejmutí zodpovědnosti z nás samotných jako těch, kdo musí posuzovat význam informací tvořících základnu oboru, výzkumu i ochrany zkoumaného. Měla by však být tato role skutečně obsazena? A kým? Pokud by však došlo na maximální zjednodušení celé věci, mohli bychom jen prohlásit: „*Milá veřejnosti, tady to vše máš a Bůh ochraňuj archeologické dědictví*“? Zřejmě ano.

Koneckonců, i výdaje na obranu a bezpečnost jsou financovány z veřejných zdrojů a chápeme, že úplné zveřejňování informací by v této oblasti vedlo k nefunkčnosti příslušných činností. I ochrana (obyvatel, archeologického dědictví) je veřejným zájmem, nikoli pouze bezbřehá informovanost. Lhostejno, zda jde přitom o ochranu před vnějším nepřítelem, nebo členy vlastní společnosti. Ukáže-li se v budoucnu, že nastavená míra informovanosti věci škodí, musí být možnost zjednat nápravu.

V souvislosti s operováním s pojmem *právo veřejnosti na informace* by bylo potřebné také vyžadovat srozumitelné a jednoznačné vymezení nejen tohoto práva, ale i povinnosti veřejnosti vůči archeologickému dědictví. Bylo by krátkozraké informace poskytovat, pokud by na druhé straně chybělo jasné definování toho, co se smí a nesmí, pokud by zde nebyla dostatečně vyspělá společnost vnímavá k potřebám ochrany. M. Bureš uvedl: „*Aby represe nelegálních výzkumů byla účinná, je nezbytné umožnit zainteresované veřejnosti participaci na ochraně veřejného archeologického dědictví mj. právě zveřejněním prostorových dat o archeologických lokalitách.*“¹ V obecné rovině je možné s tím souhlasit. Je to ono A, k němuž však je třeba dodat B: Nejen neinformovanost, ale i toto nutně povede ke ztrátám na archeologickém dědictví, než se společnost dostane na vyspělou úroveň. Máme tendenci srovnávat situaci u nás s jinými zeměmi, přitom však porovnáváme pouze míru zveřejňování. Méně pak stav legislativy a ještě méně stav a úroveň společnosti. Jde přitom o druhou stranu téže mince. Nelze úplně srovnávat fungování spo-

lečnosti, její uvědomění, vnímání legálnosti a zodpovědnosti u nás a například v Británii. Stále na této úrovni nejsme. Je ale pravděpodobné, že jinak než riskováním zachování řady archeologických lokalit se tato úroveň nezlepší. Je třeba v zájmu takového směřování na společnost působit, navádět ji k tomu, a to právě i jejím aktivním zapojením, přes pocit zodpovědnosti a hrdosti místních komunit na to, co je u nich cenného, přes vzdělávání. To však není totéž co pouhé zpřístupnění informací.

Podle mého názoru nebyla v příspěvcích věnována dostatečná pozornost diferenciaci informací s ohledem na účely zveřejnění a na cílové skupiny, kterým jsou informace určeny. Podrobněji byla tato otázka představena v souvislosti se zveřejňováním leteckých fotografií, popřípadě dat dálkového průzkumu země. Nicméně například zveřejnění polygonu takto objevené lokality při současném nezveřejnění samotné fotografie zachycující uspořádání archeologických objektů jakožto opatření u rizikových lokalit považuji za problematické. Právě polygon, tedy prostorová identifikace, je stěžejní informace pro vykradače archeologických lokalit, konkrétní objekty jsou schopni dříve či později dohledat sami.

Mělo by být stanoveno, do jaké hloubky (detailu) jít při zveřejňování, jaká úroveň je vhodná pro jakou skupinu a co by mělo být příslušnými kritérii. Jak v anotaci svého příspěvku uvedl M. Tomášek: jaké informace široká veřejnost potřebuje a které plynou z jejího „práva“.² S jeho dalším tvrzením, ilustrujícím nežádoucí dopady zveřejňování informací o lokalitách a případný další postup, tedy že zloděj musí nejprve věc ukrást, aby mohl být potrestán (při prezentaci byl zvolen již tvrdší přírůbek s vrahem) však souhlasit nelze. Naším cílem (ideálním) přeci je, aby zloděj vůbec nekradl, případně vrah nevráždil. Není to sice reálné, ale stejně tak není realistické očekávat, že takový zloděj (vrah) bude skutečně potrestán.

O nutnosti diferencovat úrovně informací v závislosti na cílové skupině se snad archeologové shodnou. Jaký obecný přístup však zvolit? Je lepší zvážit potenciální rizika plynoucí z nezveřejnění citlivých dat, a pokud se žádná

■ Poznámky

1 Z citovaného příspěvku, předneseného na pracovním kolokviu *Zveřejňování informací v archeologii*, vychází příspěvek Michala Bureše publikovaný v tomto čísle.

2 Příspěvek Martina Tomáška s názvem „*Proklaté informace...*“ přednesený na kolokviu *Zveřejňování informací v archeologii*. Abstrakty příspěvků kolokvia jsou dostupné online: <http://www.archeologickamapa.cz/downloads/zverejnovani/abstrakty.pdf>, vyhledáno 20. 3. 2018.

nenajdou, pak data nezveřejňovat? Nebo přístup obrátit a zvažovat rizika plynoucí ze zveřejnění, a pokud taková nejsou, tak potenciálně citlivá data zveřejnit? Množství zveřejněných dat by se v obou případech pravděpodobně lišilo. Nelze aplikovat obdobný princip jako v případě nemovitých kulturních památek, kdy jsou stanovena citlivá (potenciálně zneužitelná) data a ta sdělována pouze vybraným okruhům uživatelů, tedy úřadům a vlastníkům?

Mělo by být zřejmé, že paušální a prosté zveřejnění informací ochranu archeologického dědictví veřejnou kontrolou nezaručí. Maximální (bezbřehá) otevřenost a ztotožnění práva na informace s právem na všechny informace a redukování vztahu k veřejnosti na zveřejňování dat budou mít pravděpodobně tyto důsledky:

1. ztráty na archeologických lokalitách probíhající relativně dlouhou dobu (jedna generace?) do doby změny vnímání hodnot archeologického dědictví ze strany laické veřejnosti;

2. rozostření vymezení oboru a odbornosti, změny ve smyslu většího důrazu na administraci a management dat, stírání hranic mezi oborem a veřejností.

Jsou-li zmíněna kritéria pro výběr informací ke zveřejnění pro nejširší veřejnost, měla by být jejich základem zodpovědnost za co největší možnou ochranu archeologického dědictví s ohledem na potřebnost nebo zbytečnost konkrétních informací. Na druhé straně je však nutné si uvědomit, že v našich možnostech není zamezit ničení archeologického dědictví, a to ani prostřednictvím nezveřejňování některého druhu dat. Kvalitativní posun se bude dít vždy za cenu ztrát. Tímto kvalitativním posunem je zlepšení vnímání oboru veřejností a vybudování lepšího povědomí veřejnosti o archeologickém dědictví jakožto součásti života, veřejného prostoru. To bez informování není možné. A toto informování si sebou nese rizika a nutně i ztráty. Jaké by ale byly ztráty v případě neinformování? Lze toto kvalifikovaně alespoň odhadnout?

Přes veškerou opatrnost však nesdílím pochybnosti J. Klápštěho, k čemu že jsou veřejnosti informace o existenci konkrétní lokality. Alespoň v případě místní komunity jde na základě mých několika zkušeností o budování povědomí o minulosti skrze konkrétní místo, zdravého lokálního patriotismu, uvědomění si rozměru času a specifických hodnot. Stěžejní je vzdělávací efekt zprostředkovaný konkrétním příkladem a navazujícími souvislostmi. Jistě ale nelze tento dopad předpokládat všude a brzy.

Několikrát byla v průběhu kolokvia zmíněna inspirace ochranou přírody. Takové srovnání se

nabízí a jistě jsou k tomu oprávněné důvody. Je tu ale několik podstatných faktorů, které také srovnání a dohánění problematizují a které bychom si měli uvědomovat:

1. Ochrana přírody získala své respektované postavení v Evropě politizací tématu v poslední čtvrtině 20. století a následným přenesením již takto zformované priority do českého prostředí. Archeologie v takové situaci zdaleka není, dosud chybí pocit naléhavosti tématu i ohrožení životního zájmu společnosti jako v případě ochrany přírody.

2. Veřejnost se musí s myšlenkou ochrany ztotožnit a to jde v případě archeologického dědictví zřejmě hůře. Brání tomu i značně zploštělé vnímání archeologie širokou veřejností a její časté ztotožnění s hledáním pokladů spolu s přesvědčením, že tyto poklady může hledat každý. Pro vlastní obohacení to přeci podle zřejmě rozšířeného názoru dělají i archeologové, a proto se snaží veřejnost držet stranou. Na druhé straně, i v oblasti ochrany přírody existují nelegální činnosti adekvátní těm, se kterými se potýká archeologie (např. nelegální těžba dřeva, sběr, pašování a prodej ohrožených druhů). Veřejnosti se to ale, zdá se, více týká, ochrana přírody zkrátka více „zapustila kořeny“. A právě toto by měl být cíl archeologie, ke kterému může vést cesta jen prostřednictvím promyšlené práce s informacemi, s výsledky výzkumů, vzdělávání široké veřejnosti a spoluprací nejen se samosprávou, ale i se zájemci z řad široké veřejnosti a zájmovými organizacemi.

Česká archeologie má pravděpodobně dluh v oblasti osvěty, ve formování vztahu k minulosti a jejím stopám v krajině u co nejširší veřejnosti, v přiblížení se společnosti. Zprostředkování vhodných informací je cestou k sblížení pohledu archeologie a veřejnosti na svět kolem, k možnosti vidět okolní prostředí a krajinu alespoň částečně očima archeologa. Stále je však třeba mít na paměti, že archeologie je (nebo by měla být?) vědní obor, jehož základem je odborné vzdělání.

Považuji však za důležité a užitečné, aby v diskusi o zveřejňování informací v archeologii byly zmíněny a promyšleny i možné negativní dopady. Více prostoru by mělo být dáno vypořádání se s možnými riziky, s protiargumenty; nikoli se je snažit hned zpočátku marginalizovat označováním za argumenty zástupné. Stejně jako v širším celospolečenském dění, i v této specifické odborné problematice je nutné, aby výsledná většinová shoda vznikla i s vědomím potenciálních rizik a s návrhy, jak je minimalizovat. Jen takto bude možný skutečný, co nejinformovanější a trvalejší konsenzus.

Jednoznačným závěrem, na kterém je zřejmě archeologie schopna se shodnout, je nutnost stratifikace dat a různá úroveň jejich zpřístupnění pro definované skupiny (archeologové, vlastníci, správci, široká veřejnost) a zajištění spolehlivosti takového nastavení.

Prosté zpřístupnění vybrané úrovně informačních databází veřejnosti, často zmiňované v souvislosti se zveřejňováním informací, s rezignací na mnohem významnější popularizaci oboru formou publikací, filmových dokumentů, webů, přednášek apod. zřejmě nebude vhodnou volbou. Nepodléhejme dojmu, že na naše detailní informace o archeologických lokalitách čeká široká laická veřejnost. Ti, kteří se o toto zajímají do větší hloubky, ať už z jakoukoli motivací, se k dostatečným údajům pravděpodobně dostanou sami.

V databázích bude nejspíše hledat jen úzký okruh zájemců (možná naštěstí pro vlastní ochranu lokalit), ne však ti, na které by obor archeologie měl v zájmu ochrany archeologického dědictví působit. Představa, že laický zájemce o archeologii, kupříkladu veterinář na vsi, po práci usedá k počítači a pročítá zpřístupněné informace archeologických databází, je sice lákavá, ale těžko ji lze považovat za pravděpodobnou.

Měli bychom proto vědět, jaké výstupy od archeologie veřejnost očekává. Nezahlcovat ji informacemi databázového charakteru bez kontextu, bez soustavného vzdělávacího působení, pokud má, jak spíše můžeme předpokládat, zájem o příběhy, interpretace. Není nakonec vyhodnocený výzkum, zpracovaný do podoby přijatelné nebo dokonce atraktivní i pro laickou veřejnost, právě těmi informacemi, které ovlivňují vnímání oboru a jeho potřebnosti veřejností?

Petr SOKOL